

175 éve született Perczel Miklós

A Perczel család általunk is ismert őse, Hans Perzl a XVI. század közepe táján került Magyarországra. A Hadbiztosságnál végzett szolgálataiért először címerhasználatra kapott adománylevelet, majd 1593-ban a korábbi címerhasználatot megerősítve Rudolf császár német birodalmi nemesség soraiba emelte.¹

Több mint 100 év múlva, 1697. május 27-én Perzl Hans dédunokája, immár Perczel Tamás (a családnév módosulása a magyarosabb kiejtés érdekében történhetett) magyar nemességet kapott, amit III. Károly 1717-ben megerősített és a korábbi medvés címer helyett az oroszlanos címer használatát engedélyezte.²

Perczel Tamás Veszprémben elismert személyiség, köztisztviselőként álló kereskedő volt, akit több alkalommal bírónak választottak. Fiai közül Perczel József Tolna megyébe került és komoly pályát futott be. 1727-ben találjuk először nyomát, hogy a vármegye szolgálatában állt. 1736-ban már a megyei önkormányzat vezetőjének választotta a vármegye nemessége. Ezt követően első alispáni funkciójában 17 éven át megerősítették.³ Két alkalommal választották követnek.

Ő a Perczel család bonyhádi ágának megalapítója. A családi birtok alapját az 1743-ban 45 000 forintért megvásárolt, báró Schilson-féle völgyeségi járásban fekvő birtokok jelentették. A nádori levél megszerzését követően 1745-ben e birtokokra Mária Teréziától donatios levelet kapott és szolgálatainak elismeréséül engedélyt maga és maradékai számára a Bonyhádi előnév használatára.⁴

A több mint tízezer holdas birtok a rendkívül nagy gyermeklétszám következtében néhány nemzedék alatt szétdarabolódott. Már József birtokát is hét fia között kellett felosztani. A lányok 5000—5000 forintot kaptak. A harmadik generáció birtokai már csak néhány száz holdra terjedtek. A kisnemesi családokhoz hasonlóan a Perczelek számára sem maradt más lehetőség, mint a vármegye szolgálatában vagy katonai, esetleg egyházi pályán keresni a boldogulást.

József unokája, Perczel Sándor hosszú ideig szolgált a hadseregben. Az osztrák—francia háborúk idején szerzett tucatnyi sebesülését követően leszerelt. Kajdóchy Erzsébettel kötött házasságából 19 gyermek született. Komoly erőfeszítést jelentett a család számára a fiatalok megfelelő szintű taníttatása.

A családnál nevelésközdött Vörösmarty Mihály, akinek feladata volt a három — szinte hasonló korú — ifjú, Sándor, Mór és Miklós nevelése. Vörösmarty nagy súlyt helyezett a fiúk hazafias érzületének formálására. Ebben kiváló támogatóra talált az apában. A fontos történelmi emlékhelyeinkre (Mohács, Siklós, Szigetvár stb.) vezetett közös kirándulások maradandó élményt jelentettek az ifjaknak.

Perczel Miklós Perczel Sándor és Kajdóchy Erzsébet 8. gyermekeként, 1812. december 15-én született Bonyhádon. A család közigazgatási pályára szánta. A fővárosban kezdetben bölcsészetet majd jogot tanult. Fiatalon bekapcsolódott a főváros ifjúsági mozgalmaiba. 1832-ben Baranya vármegye aljegyzőjének választotta, majd szolgabírói megbízatást kapott. Rövid működés után azonban lemondott hivataláról.⁵

Tolna megyében a Perczelek a reformkor időszakában a radikális reformerek közé tartoztak. Amikor az ellenzékiek a vármegyeházat megostromolva a pecsovicsoknak nevezett kormánypártiakat szétkergették, a rend helyreállítására leküldött kormánybiztos a főkolompások között jelölte meg a Perczel testvéreket. Az ellenzéki akció sikerrel járt, mert a pozsonyi országgyűlésről a megye kormánypárti követeit visszahívta.⁶ 1841-ben a Perczelek elleni eljárást is megszüntették.

A dél-dunántúli haladó szellemű nemesség soraiban mindig ott találjuk Miklóst, bár szerényebb természete miatt nem óhajtott állandóan az előtérben állni, mint bátyja, Mór. Aktív szervezője volt a Dél-Dunántúli védegyeleti mozgalmnak. 1847. október 11-én a Baranya vármegyei követválasztó közgyűlésen felszólalásával nagy sikert aratott.⁷

¹Tolna Megyei Levéltár Perczel család iratai (Továbbiakban: TML P. cs. I./1.)

²Uo.

³TML Közgyűlési jegyzőkönyvek 1727., 1736. stb. . .

⁴TML P. cs. I./1.

⁵TML P. cs. II./79.

⁶TML Közgyűlési jegyzőkönyvek 1839.

⁷Baranya Megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek 1847. okt. 11.

A felgyorsult események időszakában egyre gyakrabban tűnt fel a megyében. 1848. március 19-én Pécs város tanácsa tiszteletbeli polgárnak választotta. Ugyanezen a napon a mai Széchenyi téren álló Szentháromság szobor előtt lelkesítő beszédet mondott az összegyűlt tömeg előtt. Beszédének fő témája a közhatalmítás volt. A vármegyei közgyűlés e napon határozta el követek hazarendelését. Úgy vélték, hogy az új követek — Majthényi József és Perczel Miklós — a megváltozott körülmények között eredményesebben tudnak eleget tenni a követi utasításoknak. Országgyűlési szereplésükre azonban már nem került sor.

Miklós 1848 májusában már ismét Tolna megyében tevékenykedett, a vármegyei közgyűlés állandó tagjának választotta. Május 8-án „Honfiak!” című röplapjával fordult a vármegye lakosaihoz. Ebben a magyar szabadság megvédésére, szabadcsapatok felállítására szólította fel honfitársait. Nem engedhető meg — írta —, hogy Bécs a nemzetiségi mozgalmak szításával, testvérharcra feldarabolja és rabigában tartsa az országot.⁸

Az első népképviselői országgyűlés jelöltjei között Perczel Miklós Tolna és Baranya megyében egyaránt szerepelt. Kölesden a nyilvános voksolás 1848. május 23-án történt. A hivatalos jegyzőkönyvben neve mellett 810 aláírás szerepel. A másik jelölt Zsivora György neve alatt 655 található. A választási jegyzőkönyv egyúttal megbízólevélként is funkcionál.⁹ Az országgyűlési iratok szerint Baranya megyében a pécsvárad választókerületben szintén megválasztották. Ezek alapján megválasztották a kettő közötti választásra.¹⁰

Miklós a népképviselői országgyűlés munkájában csapatszervezői, majd csapatparancsnoki teendői miatt nem tudott részt venni. 1848. június 8-án ugyanis István nádor a megye javaslatára — hadügyminiszteri előterjesztéssel — a Tolna megyei nemzetőrség parancsnokának nevezte ki, őrnagyi rendfokozattal.¹¹ A vármegye ugyanekkor megbízta a megajánlott 2000 nemzetőr felszerelésével, a csapat megszerzésével. Nem volt könnyű feladata, mert mindössze 500 darab szuronyos és közönséges puska állt a vármegye rendelkezésére, így többségük fegyvertelen a dzsida és a nyeles kasza lett. A 8 századnyi (2 zászlóalj) egységet Bácskába szállították a szerbek elleni harcokhoz. Miklós — jószándékúan, de mint később kiderült, nem éppen szerencsésen — a parancsnokságot átengedte Forster Antal alezredesnek, aki korábban a császári hadseregben katonáskodott. Ő maga melegekedett a helyetteséggel. A nemzetőrök nem sokra becsülő Forster hivatásos katonákat is próbára tevő menekövetelményével, rossz időben, kifáradt, alig felszerelt, tapasztalat nélküli csapatokkal megkísérelt támadása csúfos kudarccal végződött, hiszen Ókérnél a nemzetőrök a szerbek első ágyúlövésére szétfutottak. Ezt követően a csapatok többsége szétszéledt. A szembajára hivatkozó Forster megelégedve a hadi dicsőséget maga is hazatért. Miklós néhány száz harcossal maradt a táborban. Majd Tolna megye kiegészítette csapatait, s ezekkel szeptember 18-án már Szekesfehérváron tartózkodott.

Jelentős szerepe volt abban, hogy Mórral együtt kikényszerítették Móga János főparancsnoktól a Jellasics elleni csata vállalását. Móga gúnyosan kérdezte a harcot szorgalmazó Miklóstól: „Mi lesz, ha csapatai az első ágyúlövésre megfutnak?” Miklós hasonló élel választott: „Még mindig jobb, ha az első ágyúlövésre, mintha anélkül”. A tábornok az ókéri futásra, Miklós válasza pedig a visszavonulató, csatát vállalni nem merő tábornokra utalt.

Az 1180 fős tolnai nemzetőrszászlóalj jelentős érdemeket szerzett a csatában. Kitüntette magát Miklós testvére, Sándor is, aki századosként vett részt a harcokban. A pákozdi győzelem után Móga levelet küldött Perczel Mórnak (történelmi érdekesség, hogy a levelet a tábornok parancsoltírtja, másként *nyargonca*, gróf Andrassy Gyula, később a Monarchia külügyminisztere vitte): „Gratulálók önnek Ezredes úr, győztünk és a nap érdeme az Ön fivéréé és a tolnai nemzetőrgárdáé.”¹²

Miklós miután átvette a 48. szabolcsi zászlóalj irányítását, részt vett a móri ütközetben. A háromszoros túlerővel azonban nem bírtak a Perczel Mór által vezérelt seregek. Miklós személyes bátorságával és körültekintő parancsnoklással oly mértékben elnyerte a frissen átvett zászlóalj állományának elismerését, hogy azok — a vereség ellenére — egy bizonyítványt állítottak ki hősiességéről.¹³ 1849. január 4-én már Mészáros Lázár hadtesténél teljesített szolgálatot, féldandár-parancsnokként vett részt a kassai harcokban.

Később Mór parancsnoksága alatt sikerrel harcolt Ottinger ellen a szolnoki és ceglédi ütközetben. Amikor a kormány Dembinszky Henriket nevezte ki fővezérré — szolidaritást vállalva a fővezérségre aspiráló Mórral —, leköszönt tiszteről. Visszavonulása azonban nem tartott sokáig. A kormány kis érdemkereszttel tüntette ki, a hadügyminiszter pedig április elsejei hatállyal alezredesnek nevezte ki.¹⁴ Mészáros Lázár április 12-i levelében azt írta, hogy „... az alsó táborokban tanúsított vitézsége, dandárnoki ügyessége s éberléte némi jutalmául” történt a kinevezés.¹⁵

Április 17-én Mór, aki a déli területek főparancsnoki teendőit látta el ekkor, Miklóst a kulcsfontosságú péterváradit erőd parancsnokának nevezte ki.¹⁶ Egyik korábbi tisztársa, Deessy Gerő százados, április 13-án Aradról levelet írt Miklósnak: Olvastam, hogy Péterváradot, a magyar Gibraltárt, mint alezredes örözd ... hiszem, hogy annak romjait és csak testeden át fogja a Camarilla magáénak mondani.¹⁷ A megújuló ellenséges támadásoknak sikerrel állt ellen az ország egyik legjelentősebb erődítménye.

⁸TML P. cs. II./79.

⁹OL. N. 70. Diaeta anni 1848—1849. Fasc. 2. A. № 34. a.

¹⁰OL. N. 70. Diaeta anni 1848—1849. Fasc. 3. B. № 2.

¹¹TML P. cs. iratai II./79. 4./a.

¹²TML P. cs. iratai II./79. másolat.

¹³TML P. cs. iratai II./79. 4. (Eredeti).

¹⁴Közlöny, 1849. ápr. 7., 73. szám.

¹⁵TML P. cs. iratai II./79.

¹⁶TML P. cs. iratai II./79-ből Mór nyílt parancsa aláírással és pecséttel. Ezt követően a 3., 4. oldalon részletes utasítással látta el Miklóst, meghatározva az időszerű teendőket.

¹⁷TML P. cs. iratai II./79. E levélből kiderül, hogy Deessy megúnya az aradi télenséget azért fordult Miklóshoz, hogy vegye maga mellé.

A Sándor-féle ház, Perczel Miklós szülőháza

Július 1-én újabb megbízást kapott, ezredesként az aradi vár parancsnoka lett. Intrikák következtében összeütközésbe került a félretájékoztató hadtestparancsnokkal, Damjanich-csal, aki bezáratta, de az ügyből nem lett haditörvényszéki eljárás, mert Miklós vétlensége kiderült. Kiszabadulása után Mórral együtt részt vett a szerencsétlen kimenetelű temesvári csatában. Mivel Görgeiben korábban sem bízott, sokadmagával török földre menekült.

1850. január 1-én a 3. cs. kir. Főhadparancsnokság edictalis idézést adott ki ellene. 1851. szeptember 21-én Pesten az Újépület udvarán „in effigie” (képletesen) felakasztották. Neve az elítélt foglyok névsorában az 1637. sorszám alatt szerepel.

Miklós emigráns társaival Törökország európai, majd ázsiai részében kapott helyet. Kitáhiába sikerült kihozatnia feleségét, Latonovits Herminát. Kétéves török tartózkodást követően megkapta az amerikai útlevelet. A népes magyar csoport 1851. szeptember 24-én indult el az új világ felé a Mississippi nevű fregattal, és november 10-én horgonyzott le New York kikötőjében. Az emigránsokat tisztelettel fogadták és a Broadway-n levő Irving House szállóban helyezték el.¹⁸

Útjuk ezután a Connecticut államban fekvő New Haven városkába vezetett. 1859. december 19-től a magyarokat segélyező New York-i egyet titkárnak kérték fel, e tevékenységéért havi javadalmazást ígértek, de már a következő hónapban kiderült, hogy a Stanford által kezdeményezett együletet nem tudják fenntartani. Az ingyenes ellátás megszűntével az emigránsok gondjai szaporodtak. 1852-ben Miklós feleségével a Globe House nevű szálloda parányi udvari szobájába költözött.¹⁹ 1852 februárjában kapta első honoráriumát egy Kitáhiáról és ottani életükről szóló francia nyelvű cikkéért. Ez a 25 dollár volt élete első keresménye. Korábban adományokon kívül csak felesége, Mina horgolásából jutottak némi pénzhez.

Megismerkedtek Henry Ward Beecher lelkésszel, aki miként atyja is a kor nagyhatású presbiteriánus hitszónoka volt. Februárban erős unszolására hozzáköltöznek Brooklynba. Miklósnak áprilisban a lelkész támogatásával sikerült német nyelvtanfolyamot szerveznie, havi jövedelmük így 60 dollár lett. Vendéglátójuk nővére, Beecher Stowe ekkor jelentette meg óriási sikert arató regényét, a Tamás bátya kunyhóját. Miklós naplójában a regény sikeréről megjegyzi, hogy egyetlen hét alatt 20 000 példányra kelt el.

Miklós nem kívánt visszaélni a vendégszeretettel, továbbá hogy a mindig jelenlevő hontalanság érzését csökkentse, 1852 szeptemberében a Iowa államban fekvő Devenportba költözött és egy kis házat vásárolt. Holdanként 86 centért megvett egy teljesen műveletlen területet, hogy ott farmot létesítsen. Átmenetileg megpróbálkozott a kereskedéssel is, de be kellett látnia, hogy semmi érzelme sincs a gyöngy- és üvegkereskedelemben. Devenportban Fejérváryékkal együtt hozzákezdett a farmerkedéshez. Mivel azonban pénze alig volt, cselédet nem fogadhatott. A munka nehéz és főleg sokat gyengélkedő feleségének megerőltető volt.

Hároméves amerikai tartózkodás után, a krími háború reménye visszahozta Európába. Eladta a farmot és feleségével átköltöztek Jersey szigetére. Öt évig éltek együtt bátyjával és családjával. Itt ismerkedett meg az önként vállalt száműzetésben élő Victor Hugóval.

A magyar ügy előmozdításának reményében utaztak a Perczel testvérek 1859-ben Genuába, felajánlva életüket, tudásukat. A magyar emigrációt ütokártyaként használó III. Napoleon 1 millió frankot adott az

¹⁸ Az emigránsok amerikai fogadtatásáról, Kossuth útjáról sokan és sokféle hangnemben írtak. E dolgozatunknak nem volt célja e kérdéskör részletezése.

¹⁹ A továbbiakban fokozottan támaszkodtunk Perczel Miklós emigrációs naplójára, amelynek kézírata a TML őrizetében található. P. cs. II/79.

emigráció vezetőinek. A pénzből Miklós 2000 frankkal részesült. A solferinói győzelmet követő villafrancai béke azonban megmutatta, hogy a magyarok csupán eszközök voltak a napóleoni politika kellektárában. Miklós feleségével együtt reményvesztetten és kiábrándultan mondott ismét búcsút Európának. Visszatérve Amerikába egy 80 holdas farmot vásárolt és tovább farmerkodott.

1861. szeptember 1-én Samuel J. Kirkwood, Iowa állam kormányzója és főparancsnoka felkérte a 10. gyalogezred megszervezésének befejezésére és a parancsnoki teendők ellátására. Perczel Miklós ezred szeptember 4-én a kormányzó, Elias Sells államtitkár, N. B. Baker hadsegéd és a helyi szokásoknak megfelelően R. Charles Homes közjegyző jelenlétében letette az esküt. Az esküokmány egyben kinevezési okmány is, amelyen az állam nagypécsettje és a közjegyzői hitelesítő pecsét is szerepel.²⁰

Miként 13 évvel korábban, amikor a nemzetőrséget szervezte, hasonló gondokkal találkozott. A farmerifjaktól álló lelkes, de kezdetben nem kellőképpen felszerelt ezred Grant tábornok vezérlete alá került. Számos csatában vettek részt, Perczel víztésztét, dandárparancsnokként vezetői képességet bajtársai is elismerték. Több kitüntetésben részesült. A wicksburgi mocsaraknál a malária és skorbut szinte mindennapos betegség volt, négy hónapig tartott mire felépült itt szerzett betegségéből. Ezt követően Scherman tábornok vezénylete alatt harcolt dandárjával. Küszöbön állt tábornoki előléptetése, de újabb megbetegedése miatt 1864-ben végleg le kellett mondania a további katonai szolgálatról. Feleségével együtt New Yorkba költözött és magyar borokkal kezdett kereskedni.

A kiegyezést követően azonnal visszatért hazájába. Miklós nem élt az álmok világában, a föld túlsó oldalán is saját bőrén érezte, nem az illúziók szülik a szabadságot. A 18 évi hontalanság meggyőzte — hiszen a kilátások szinte mindvégig borúsak voltak — arról, politikai életünk megváltoztatásához, előrelépésünkhöz elsősorban magunkban bízhatunk. Mint naplójában írta: „emelt fővel térünk vissza, senki kegyelméből, hanem elévülhetetlen jogunk alapján foglaltuk el helyeinket, szabad polgárai a szabad hazának.”²¹

Hazatérésének napján már arról olvasható, hogy egy Baranya megyei választókörület felajánlotta számára a jelöltséget. A szalantai kerületben azonban nem őt, hanem Simonyi Ernőt választották képviselőnek. Ekkor váratlan fordulattal 1868. május 26-án a király megbízta Baranya vármegye főispáni teendőinek ellátásával. Hivatalába június 15-én iktatták be. Az ellenzék nehezen emésztette meg kinevezését. A Baranya és Pécs című ellenzéki lap 1868. szeptember 18-án megjelent mutatványszámában közölte Perczel Miklós 1867 októberében a választókhoz eljuttatott levelét, amelyben politikai nézeteit kifejtette. Ezen hitvallás — értékeli a lap — ma megfelel a 48-as nemzeti párt álláspontjának. Ha akkor megválasztották volna képviselőnek, a szélsőbalon kellene ma lennie, ehelyett alig 8 hónappal a választásokat követően, akkori alapelveitől eltérő programú kormánypárttal szövetkezett amikor elfogadta a kormány javaslatán alapuló, király által aláírt főispáni kinevezést.

Nem kétséges, hogy az új főispán kormány- és elvhűségét egyaránt megkérdőjelező cikk nem könnyítette meg Perczel Miklós tevékenységét Baranyában. Az viszont tény, hogy csaknem húsz esztendőig töltötte be megbízatását az egymást követő kormányok megelégedésére. A funkciójából is adódó kötelező jellegű szereplése mellett jelentős közéleti aktivitás jellemezte. Küldötként vett részt és felszólalt a katolikus kongresszuson. Számos egyesület és egyeslet tiszteletbeli tagnak választotta. Ő volt pl. a Baranya megyei Hadastyánok Egylete közgyűlésének védnöke, a Dunántúli Közművelődési Egyesület,²² és a Baranya megyei Gazdaság Egyesület elnöke.²³

1875. február 15-től megbízást kapott Pécs szabad királyi város főispáni teendőinek ellátására is.²⁴ 1887. április 10-én, kérésére (ekkor 75 éves), a király felmentette főispáni funkcióiból. Erdemeinek elismeréséül díjmentesen megkapta a Szent István rend kiskeresztjét.²⁵ Ugyanez év április 25-én Pécs város közgyűlése tiszteletének jeléül a város díszpolgárának választotta.²⁶ Pécs német nyelvű lapja, a Fünfkirchen Zeitung 1887. május 1-i számában arról adott hírt, hogy öfélésege Perczel Miklóst élethossziglani főrenddé nevezte ki. Pár héttel később Pécs választókörzetsége egyhangúlag pártonkívüli programmal fellépő képviselőjének választotta.²⁷

Előrehaladott kora miatt egyre több funkciójáról mondott le. 1892-ben tartott képviselői végbeszámolójában jelezte, hogy az új ciklus választási küzdelmeiben már nem kíván indulni. Új lakóhelyén, Baján a törvényhatósági bizottságban átmenetileg részt vett a közügyek intézésében, de 1896 decemberében erről is lemondott. Ez alkalommal a város „nagybecsű és közhasznú tevékenységéért a leghálásabb köszönetét és elismerését nyilvánította.”²⁸

Kossuth halálakor nem tudta megállni, hogy ne mondja el gondolatait a valós képhez. Perczelek és Kossuth kapcsolata soha nem volt felhőtlen, így valószínűleg megállapításai sem tekinthetők minden tekintetben tárgyilagosnak. Nyílt levélben fogalmazta meg véleményét, a Kossuth körül kialakult kultuszról, személyének túlzott dicsőítéséről, az emigráció tevékenységének meghamisításáról. Ismerve Mór kiegyezés utáni körútját, hasonló jellegű beszédének hatását, számolt a népszerűtlenséggel, amit e levél válthat ki. A teljes fényében ragyogó Kossuth-kultusznak azonban levele nem sokat árthatott.

²⁰TML P. cs. iratai II./79./5. 24 többségében eredeti okirat 1., 2. darabja.

²¹TML P. cs. iratai II./79./6.

²²Függetlenség, 1886. március 25.

²³Gazdasági Néplap, 1887. július 11.

²⁴Fünfkirchner Zeitung, 1875. február 18.

²⁵Pesti Hírlap, 1887. április 15. A kinevezési okiratot lásd TML P. cs. iratai II./79./1.

²⁶TML P. cs. iratai II./79.

²⁷Pesti Hírlap, 1887. jún. 19.

²⁸TML P. cs. iratai II./79./1.

Perczel Miklós képe az 1880-as évekből

N O S
 M A R I A
 T H E R E S I A
 DEI Gratia Regina Hun-
 garia, Bohemia, Dalmati-
 Croatia ac Slavonia, Archi-
 Dux Austria, Dux Burgundi, Bra-
 bantia, Styria, Carinthia, et Car-
 niolia, Comes Habsburgi, Flandria,
 Tyrolis, et Goritia, Nupta Dux Lotha-
 ringia, ac Barri, Marchionissa Hetru-
 ria etc. *Maria Theresia* *Magnum*
tenore praefati *Magnum* *Magnum*

Mária Terézia 1745-ös donatios levele, melyben a Bonyhádi előnév használatát is engedélyezi

1900-ban 88 évesen már nem vállalta az elutazást a Vörösmarty-centenáriumra. A családot Perczel Dezső, a millenniumi időszak belügyminisztere képviselte. Miklós a szervezőbizottságnak írt nyílt levélben emlékezett meg a költőről. Sorait 1900. november 25-én a Bajai Közlöny és a Bajai Hírlap az első oldalon közölte. Írása fényes bizonyítékai annak, hogy egy emberöltő távlata sem halványította el ifjonti emlékét, nem hagyta kihűlni a tanítvány rajongó szeretetét mestere iránt: „Vörösmarty, mint tanító, módszeres volt pedantéria nélkül, szigorú, nyersesség nélkül. Soha egy durva, illetlen szó nem szállott el ajkairól, soha egy ujjal nem érintett bennünket. Nem könyvből tanult esztétikát, vele született az, valamint költővé is nem lett, hanem született. Haza és nemzet volt vezércsillaga egész életén át, múzsája a költőnek, irányítóje a nevelőnek. Felhasznál mind alkalmat, még a játékaikat is, hogy ifjú szíveinket fogékonyá tegye, elsősorban minden iránt, ami hazafias és magyar, minden iránt, ami nemes, szép és jó. Ő véste kiiríthatatlan betűkkel lelkünkbe a humanitás, a kötelességtudás, a szabadság és önzetlen hazafiság szent érzelmeit. És midőn így felvértezve léptünk a közéletbe az ő szelleme kalauzolt utainkon.”

1901. szeptember 30-án még egyszer sorompóba állt az agg politikus, amikor az általa mindvégig elfogadott és támogatott kiegyezés szellemében beszédet mondott a Szabadelvű Párt bajai választási nagygyűlésén.

A reformkortól a századfordulóig ívelő munkáséletet, hetven évet felölölő, szüntelen megújuló közéleti tevékenység végén 92 esztendősen hunyt el Baján, 1904-ben.

Dr. Dobos Gyula